

ברית גרר

דרך למורה

הקדמה

על אברהם אבינו מוטל תפקיד כפול: להיות אברהם העברי, שכל העולם מעבר אחד והוא - מהעבר השני - בונה את האומה הישראלית ובה בעת עליו להיות "אב המון גויים", המביא את הבשורה של האמונה בא"ל אחד לעולם כולו.

במילים מודרניות היינו מכנים זאת המתח שבין לאומיות לאוניברסליות.

התבוננות בפרשת הברית עם מלך גרר והיכרות עם הגישות השונות זו מזו המופיעות במדרשי חז"ל ובפרשנים מאפשרת לנו להבין את המורכבות הנמצאת בלב המתח הזה, ואולי גם להבין חלק מהמרכיבים המאפשרים למצוא את האיזונים הנכונים במהלך הלימוד. דרך העיסוק בדעות השונות המופיעות במפרשים אפשר לראות איך המפרשים עומדים על היכולת של אברהם לכוות ברית מתוך עוצמה ולא מתוך חולשה. כך מעשה ברית גרר יכול לבנות מודל לדרך שבה אברהם משלב בין בניית העם העברי בארץ ישראל לבין ייעודו כנושא הבשורה האלוקית לעולם כולו מתוך שאיפה לשלום עם כל בריותיו של הקב"ה. בשורות הבאות נביא את המפרשים שעומדים בבסיס התהליך הלימודי שאנו מציעים ונצרך את השאלות והתובנות שנוצרו אצלנו במהלך הלימוד.

ברית גרר

בפרשת וירא (פרק כ"א) נאמר:

וַיְהִי בַעַת הַהוּא וַיֹּאמֶר אַבְיִמֶלֶךְ וּפִיכַל שֵׁר צָבָאוּ אֵל אַבְרָהָם לֵאמֹר: אֱלֹהִים עִמָּךְ בְּכָל אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה: וְעַתָּה הַשְׂבֵּעָה לִי בְּאֱלֹהִים הַנֵּה אִם תִּשְׁקֶר לִי וּלְנִינִי וּלְנִכְדֵי כַּחֲסֵד אֲשֶׁר עֲשִׂיתִי עִמָּךְ תַּעֲשֶׂה עִמָּדִי וְעַם הָאָרֶץ אֲשֶׁר גִּרְתָּהּ בָּהּ: וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֲנֹכִי אֲשַׁבֵּעַ: וְהוֹכַח אַבְרָהָם אֶת אַבְיִמֶלֶךְ עַל אֲדוּת בָּאָר הַמִּים אֲשֶׁר גָּזְלוּ עַבְדֵי אַבְיִמֶלֶךְ: וַיֹּאמֶר אַבְיִמֶלֶךְ לֹא יַדְעֵתִי מִי עָשָׂה אֶת הַדָּבָר הַזֶּה וְגַם אַתָּה לֹא הַגַּדְתָּ לִּי וְגַם אֲנֹכִי לֹא שָׁמַעְתִּי בְלַתִּי הַיּוֹם: וַיִּקַּח אַבְרָהָם צֹאן וּבָקָר וַיִּתֵּן לְאַבְיִמֶלֶךְ וַיִּכְרְתוּ שְׁנֵיהֶם בְּרִית: וַיִּצַּב אַבְרָהָם אֶת שִׁבְעַת כְּבָשֹׁת הַצֹּאן לְבִדְהָן: וַיֹּאמֶר אַבְיִמֶלֶךְ אֵל אַבְרָהָם מָה הִנֵּה שִׁבְעַת כְּבָשֹׁת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר הִצַּבְתָּ לְבִדְהָן: וַיֹּאמֶר כִּי אֶת שִׁבְעַת כְּבָשֹׁת תִּקַּח מִיָּדִי בְּעִבּוֹר תִּהְיֶה לִּי לְעֵדָה כִּי חִפְרְתִּי אֶת הַבָּאָר הַזֹּאת: עַל כֵּן קָרָא לְמָקוֹם הַהוּא בָּאָר שִׁבְעַת כִּי שָׁם נִשְׁבַּעוּ שְׁנֵיהֶם: וַיִּכְרְתוּ בְרִית בְּבָאָר שִׁבְעַת וַיִּקֶּם אַבְיִמֶלֶךְ וּפִיכַל שֵׁר - צָבָאוּ וַיָּשִׁבוּ אֶל אֲרֶץ פְּלִשְׁתִּים: וַיֵּטַע אֲשֶׁל בְּבָאָר שִׁבְעַת וַיִּקְרָא שֵׁם בְּשֵׁם ה' אֵל-עוֹלָם: וַיִּגַּר אַבְרָהָם בְּאֲרֶץ פְּלִשְׁתִּים יָמִים רַבִּים.

ומייד אחר כך נאמר:

"וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְהָאֵלֶּה נָסָה אֶת אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הַגִּנִּי."

אלו פסוקי הפתיחה לפרשת העקדה. הקשר בין הברית עם מלך גרר לניסיון העקדה המתבטא במילים "וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה" מוביל לפרשנויות שונות:

ביקורת

1. המדרש בבראשית רבה (וילנא) פרשה נד ד"ה ד:

"ויקח אברהם צאן ובקר ויתן לאבימלך ויאמר אבימלך לאברהם מה הנה שבע כבשות, אמר לו הקב"ה אתה נתת שבע כבשות בלי רצוני, חייך שאני משהה בשמחת בניך ז' דורות, אתה נתת לו ז' כבשות בלי רצוני חייך כנגד כן הורגים מבניך שבעה צדיקים".

- מה ראו חז"ל בתהליך כריתת הברית שגרם לתגובה שלילית חריפה כל כך?

2. רשב"ם

"כל מקום שנאמר 'אחר הדברים האלה' מחובר על הפרשה שלמעלה [...] אף כאן אחר הדברים שכרת אברהם ברית לאבימלך, לו ולנינו ולנכדו של אברהם, ונתן לו שבע כבשות הצאן, וחרה אפו של הקב"ה על זאת, שהרי ארץ פלשתים בכלל גבול ישראל, והקב"ה ציוה עליהם: 'לא תחיה כל נשמה' (דברים כ, טז). וגם ביהושע מטילין על ערי חמשת סרני פלשתים גורל (יהושע יג, ג; טו, מה-מז). לכן: 'והאלקים נסה את אברהם' - קינתרו וציערו, כדכתיב: 'הִנְסָה דָבָר אֵלַיךְ תְּלֹאָה' (איוב ד, ב), 'על נסותם את ד' (שמות יז, ז), 'מסה ומריבה' (שם), 'בחנני ד' ונסנני (תהלים כו, ב). כלומר: נתגאית בבן שנתתיך, לכרות ברית ביניכם ובין בניהם, ועתה לך והעלהו לעולה, ויראה מה הועילה כריתות ברית שלך".

- על אלו דברים בעייתיים במעשה הברית מצביע רשב"ם?
- "ארץ פלשתים בכלל גבול ישראל" מהו האיזור הגיאוגרפי שעליו מדובר? מניין לרשב"ם שאזור זה הוא בכלל גבול ישראל? (ע' בראשית י', ט' ובראשית יז, ח; במדבר לד, ה-ו).
- האם פשט הפסוקים ולשון המדרש מדברים על ויתור על ארץ ישראל או הבעייתיות היא בעצם כריתת ברית עם עובדי עבודה זרה?

הרחבה

דברי הרב חנן פורת על דברי הרשב"ם ("מעט מן האור" בראשית, עמ' 134):

"על פירוש יוצא דופן זה של הרשב"ם ארשה לעצמי להעיר בנימה אישית: לכאורה היה עלי להעלות על נס את דברי הרשב"ם, ולהוכיח מהם את הקשר האמיץ שבין עם ישראל לחבל עזה, עד שאפילו אברהם אבינו ספג ביקורת חריפה על נסיונו להגיע להסכם מדיני, ולהתפשר כביכול על חבל ארץ זה, שהינו חלק בלתי נפרד

ברית גרר

מארץ ישראל. אך דא עקא: פירוש הרשב"ם כה רחוק מפשוטו של מקרא, עד שתמה אני, כיצד 'רודף פשט' שכמותו יכול היה להעלותו על דעתו.

האמנם ניתן לראות בפרשה זו קינטור ותוכחה כלפי אברהם, בשעה שהכתוב משבח את אברהם על עמידתו בניסיון, ואומר: 'עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה'. ולא עוד אלא שבעקבותיה הוא מבשר לו: 'והתברכו בזרעך כל גויי הארץ?!' על כן גם אם ראויים דברי הרשב"ם על הברית עם אבימלך לדיון תיאולוגי, קשה עד מאד לראות בהם עילה לניסיון העקדה".

- מה קשה לרב חנן פורת בדברי הרשב"ם?
- הרב חנן פורת מזכיר בדבריו את עמדתו האישית. מדוע הוא עושה זאת? מה אפשר ללמוד מכך על הדרך שבה אנו ניגשים ללמוד תורה?

שבח

1. ספרי (דברים, פיסקא ב ד"ה דבר אחר)

"שהתוכחה מביאה לידי שלום וכן אתה מוצא באברהם שנאמר (בראשית כא, כה) והוכיח אברהם את אבימלך, מהו אומר (בראשית כא, כז) ויכרתו שניהם ברית, וכן הוא אומר ביצחק (בראשית כו, כז) ויאמר אליהם יצחק מדוע באתם אלי ואתם שנאתם אותי ותשלחוני מאתכם, מהו אומר (בראשית כו, לא) וישלחם יצחק וילכו מאתו בשלום".

- מה אפשר ללמוד מהמדרש על הדרך שבה נוצר השלום?

2. העמק דבר (הנצי"ב) לספר בראשית

פתיחה לספר בראשית, סעיף ד':

"וזה היה שבח האבות, שמלבד שהיו צדיקים וחסידיים ואוהבי ה' באופן היותר אפשר, עוד היו ישרים, היינו: שהתנהגו עם אומות העולם, אפילו עובדי אלילים מכוערים; מכל מקום היו עמם באהבה, וחשו לטובתם, באשר היא קיום הבריאה. כמו שאנו רואים כמה השתטח אבינו להתפלל על סדום, אף על גב שהיה שנא אותם ואת מלכם תכלית שנאה עבור רשעתם, כמבואר במאמרו למלך סדום. מכל מקום חפץ בקיומם. ובבראשית רבה פרשת וירא פרשה מט איתא על זה שאמר הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו: **יְהִי־צֶדֶק וְתִשְׁנָא רְשָׁע.** אהבת להצדיק את בריותי, ותשנא להרשיען [...] והיינו ממש כ"יב הַמִּן גִּזְיִם" (בראשית יז, ד, ובפסוק ה) שאף על גב שאין הבן הולך בדרך מישרים - מכל מקום שוחר שלומו וטובו [...] וכן ראינו כמה נוח היה יצחק אבינו להתפייס ממשנאיו, ובמעט דברי פיוס מאבימלך ומרעיו - נתפייס באופן היותר ממה שבקשו ממנו, כמבואר במקומו".

ברית גרר

הנצי"ב מוסיף להתייחס לברית עם מלך גרר גם בביאורו בפרשה עצמה (בראשית כו, ל-לא):

"ויעש להם משתה'. כדרך הצדיקים להתפייס בנקל ולהמצא למי שמבקש שלום. [...]

'וישלחם יצחק'. בהלוויה ובאותות אהבה עד.

'וילכו מאתו בשלום'. יותר ממה שבקשו ממנו שלא יעשה עמם רעה, אלא גם הוסיף אהבה ושלום. וע' בפתיחת הספר הלז".

- כיצד תופס הנצי"ב את תפקידם של אבות האומה ?
- מהי המשמעות לכך שבעיני הנציב זהו הנושא המרכזי של ספר בראשית?

3. הרב קוק, "עולת ראייה", הפירוש לפרשת העקדה:

בסוף פירושו של הרב קוק לפרשת העקדה מצויה גם התייחסות לפרשה שלנו. הרב קוק מבאר שחלק מניסיון העקדה הוא גם היכולת לחזור אל הנערים שהושארו בתחתית ההר והוא רואה עניין מיוחד בכך שהכתוב מזכיר את החזרה לבאר שבע.

"וישב אברהם אל נעריו. אחרי כל ההתרוממות הנשגבה, אשר עברה על נפשו, לא פעל עליו שום דבר להפריד מאותה המדה הגדולה של השפעה על העולם על הסביבה, עם כל חמירותה. הוא שב אל נעריו, על פי מצבם, אותם הנערים אשר הניחם עם החמור, שב אליהם להדרש להם, להעלותם ולשכללם.

'ויקומו, וילכו יחדו אל באר שבע'. בהפגשם עוד עם מקור האורה הנה קמו, בהתעודדות רוח וחיים מאירים, באור קודש, של טהרה וצדק. וילכו יחדו, בהדדיות הרעיון והמפעל, אל באר שבע, מקום השבועה וכריתות הברית עם דורשי הקרבה, מקום התגלות הסגולה של המספר שבעה, המקושר עם ערכי שבועה, המורה על בנין עולם גלוי ומיושב.

'וישב אברהם בבאר שבע'. המשיך את מפעלו, את תעודת אב המון גויים שלו, שהצטינה בזה באר שבע. ויטע אשל בבאר שבע, ויקרא שם בשם ד' אל עולם". ובתוך המכסה של הפעולה הכללית, המתפשטת בגילויה, שם גנז את הגרעין של האורה, שהיתה בתוכה צפונה, שהסתגל לזה יצחק בהתעלותו המיוחדת, עד אשר נמסרה לעדת יעקב בברכת עולמים. 'קורין את המקרא הזה צפונה לפני ד', זוכר הקב"ה עקידת יצחק' (מדרש רבה).

ברית גרר

- היכן מצוי הקשר לדעת הרב קוק, בין פרשת העקדה לפרשת "ברית גרר"?
- איך מכנה הרב קוק את אבימלך ואנשיו?
- מה אפשר ללמוד מכך על האופן שבו אברהם הסכים לכרות ברית?
- מהי ה"תעודה" של אברהם?
- מדוע באר שבע מצטיינת בכך?

אדם ואדמה

- מה המשמעות של הברית עם הפלשתים?
 - האם היא כרוכה בויתור על חבל הארץ?
 - האם אברהם ויצחק הפסיקו לגור בארץ גרר? (ראו פרק כ"א פס' ל"ד ופרק כ"ו על פרשת יצחק בגרר)
חזקוני בראשית (וירא) כא, כב:
- "ויהי בעת ההיא' כשילדה שרה ואמרו מלכי הארץ בודאי יקיים הקדוש ברוך הוא את שבועתו לאברהם שאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים וגו'. ולכך בקש אבימלך ממנו אם תשקור לי ולניני ולנכדי, אבל יותר לא היה אבימלך יכול לישאל שהרי הקדוש ברוך הוא אמר לו לאברהם ודור רביעי ישובו הנה כלומר לאחר דור רביעי של אמוריים ישובו בניך ויכבשו את הארץ הזאת, ולפיכך כשבא אבימלך השני בימי יצחק אמר נכרתה ברית בינותינו בינינו וביניך, ולא שאל לו לניני ולנכדי מפני שנאמר ודור רביעי ישובו הנה".
- וראו גם ב"תוספות הרא"ש" (קידושין דף סח ע"ב) שהביקורת היא על הברית ואיננה קשורה לויתור על חלקים מארץ ישראל. תוספות הרא"ש כתב שאברהם לא חטא כלל בכריתת הברית עם אבימלך. בתחילה הוא שואל: "לא תכרות להם ברית". קשה, דאי בכל אומות איירי, הרי שלמה כרת ברית עם חירם מלך צור, דכתיב: 'ויכרתו ברית שניהם!' ועונה על כך ארבעה תירוצים:
- "ויש לומר דדוקא כריתות ברית לשם עבודה זרה אסר הכתוב, כדכתיב: 'לא תכרות להם ולאליהם ברית' (שמות כג, לב).
 - או שמא חירם מלך צור גר תושב היה.
 - והא דכתיב גבי גבעונים: 'אולי בקרבי אתה יושב, ואיך אכרות לך ברית' (יהושע ט, ז), אלמא אף ברית דלאו דעבודה זרה אסור! היינו משום שהיו מצווים שלא להחיותם.
 - ועוד יש לומר דאפילו ברית שלא לשם עבודה זרה אסור, כגון ברית של אהבה ושל ריעות, לעזור זה לזה במלחמה ולהשתתף זה עם זה בכל דבר, אבל כריתת ברית של שלום, כגון ברית שעשה אברהם לאבימלך 'אם תשקור לי ולניני ולנכדי' [מותר]. וכן היה כריתת ברית של חירם מלך צור עם שלמה".

שיטת מאורי אש

הרב איתן שנדרופי במאמרו "האם חטא אברהם אבינו בכריתת הברית עם אבימלך" עוסק בסוגייתנו בהרחבה גדולה מאוד ומביא שאלות רבות על הרשב"ם (ראו <https://bit.ly/3iPyK6u>). בסיום דבריו אפשר למצוא תפיסה המשלבת בין הבעייתיות שראו חז"ל בעצם כריתת הברית לבין הלימוד החיובי מאברהם אבינו.

לשם כך נעיין בדברי התנא דבי אליהו (סוף פרק ז):

"ישמור אדם [...] שלא יעשה שותפות דברים עם העכו"ם ולא יכרות עמו ברית, שכן מצאנו באברהם אבינו, שעשה שותפות עם אבימלך, וסוף הדברים שכרת עמו ברית... וכשכרת עמו ברית נתקבצו מלאכי השרת לפני הקב"ה ואמרו: למה יכרות אברהם ברית עם עכו"ם?

אמר להם הקב"ה: בן יחיד שנתתי לו למאה שנים אני אומר לו להעלותו עולה. אם יעלהו - מוטב, הרי אתם יודעים שכוונתו היתה לטובה, מפני דרכי שלום, ואם לאו - יפה אתם אומרים. שנאמר: 'ויהי אחר הדברים האלה והאלקים נסה את אברהם וגו' וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו'...

מכאן אמרו: אין לך אומה בעולם שאינה משעבדת ומענה את ישראל יותר מכמה מאות שנה, אלא בשביל שכרת אברהם ברית עם העכו"ם."

• האם מעשה העקדה הוא עונש כפי שתפס הרשב"ם או שהתנא דבי אליהו רואה באופן קצת שונה את הקשר בין "ברית גרר" למעשה העקדה?

הרב שנדרופי מוצא כי הסברו של ה"מאורי אש" (לרבי אברהם ברבי אריה ליב יהודה שיק, סדילקאוו תקצ"ה) נותן מענה לרוב השאלות:

א. כיצד הוכיחה העקדה שאברהם עשה טוב בכריתת הברית?

הסביר ה"מאורי אש" על תנא דבי אליהו (פ"ז אות טב): "זה פלא גדול מאוד: איש אמונים כזה יכרות ברית אהבה עם עובד אלילים?! זה נפלאו מלאכי השרת. אך ד', הרואה ללב אברהם ויודע אמונת לבו כי רק מפני דרכי שלום עשה, כראוי לאיש חכם, מקרב אף לרחוקים, כי אולי מזה ילמדו לעשות טוב, נתן להם אות שלבו שלם ולא נטמאה נפשו בחברת אבימלך, במה שעקד את יצחק".

ביאור הרב שנדרופי: "דהיינו ברית של הדדיות בין ישראל לעכו"ם אסורה, אבל ברית שנובעת מתוך כך שישראל מכירים במעלתם ויודעים את תפקידם בעולם - לתקן עולם במלכות ד' - ומתוך כך מקרבים את הגויים, כדי ללמדם לעשות טוב, מותרת, וכזו הייתה הברית שכרת אברהם עם אבימלך".

הרב שנדרופי מוסיף ומבאר את הקשר בין העונשים שבאו על עם ישראל לבין מעשה הברית:

ב. האם כל העונשים באו על בני ישראל בגלל כריתת הברית של אברהם?

ברית גרר

"אלא שלפי זה נשאלת השאלה: מדוע אם כן אמרו חז"ל שבגלל הברית שכרת אברהם לאבימלך נשתעבדו בני ישראל בין האומות? והרי אברהם לא עבר איסור, שכן כוונתו היתה לטובה! על שתי שאלות אלו ענה ה'מאורי אש': 'נראה שבא לבאר הסיבה הפנימית איך באו ישראל לכל החטאים הגדולים שבעבורם גלו מארצם. והיא כי נשתייר בלב בניו להיות כורתים ברית עם עובדי כוכבים. ובבחינתם, הקטנה מאברהם, יכולים להתערב אתם באהבה, וילמדו ממעשיהם.

וכן היה באמת בתחילת עלייתם לארץ ישראל, שהשאירו עובדי כוכבים שנצטוו למחותם [...] וזה היה הסיבה הראשונה לחטאות ישראל, כי התערבו אתם ולמדו ממעשיהם'. על פי דברי ה'מאורי אש' אברהם אבינו לא חטא בכריתת הברית עם אבימלך, כיון שכוונתו היתה לטובה, לרומם את הגויים. מתוך כך חשבו בני ישראל שראוי לכרות ברית עם הגויים. אבל כאשר הם כרתו ברית עם הגויים הם לא עשו זאת כדי לרומם את הגויים, אלא מתוך ירידה אל הגויים. העונשים שבאו על בני ישראל היו בגלל חטאיהם, אלא שהשורש לכל חטאיהם היה הברית שהם כרתו עם הגויים, ומתוך כך הם למדו ממעשיהם הרעים, שעליהם הם נענשו."

אם כך מהם הערכים העומדים בלב הפרשה הזו ואיזה מתח הם יוצרים? מהם הקריטריונים העולים מדברי המפרשים השונים המאפשרים לנו למצוא דרך לקיים את מכלול הערכים הללו?

• מתי אפשר לכרות ברית נכונה לשלום? מאלו טעויות צריך להיזהר?

לסיום ולסיכום הלימוד נביא כאן את דבריו של הרב קוק שנותנים לנו מצפן המאפשר לנו לדעת אם אנו הולכים בדרכו של אברהם או חלילה תועים בדרך:

"רחבות הלב שבאה לפעמים להכניס את העולם כולו, כל האנושות כולה, בכלל החיבה המיוחדת המתגלה לישראל, היא צריכה בדיקה. כשההכרה של הקודש המצויין אשר לסגולת ישראל עומדת בצביונו, ומתוך בהירותו מתפשטת החיבה בעין טובה על כל גוי ואדם יחד, זוהי מדתו של אברהם אבינו, אב המון גויים. וכו'. אבל יש שיסוד התרחבותה של חיבה זו באה מתוך כהות הרגש והאפלת אור הקודש של הכרת הסגולה הישראלית העליונה, ואז היא ארסית, ותוכן פעולתה הוא מלא הירוס נורא, שצריך להתרחק ממנו כמפני שור המועד" (אורות, עמ' קסט).

